

Utvrda Čačvina

Rezultati arheoloških istraživanja 1992.-1996.

Ljubomir GUDELJ, viši kustos
Muzej hrvatskih arheoloških spomenika
HR - 21000 Split, S. Gunjače b.b.

Autor donosi kratki prikaz rezultata provedenih zaštitno istraživačkih radova na utvrdi Čačvini, smještenoj iznad istoimenog naselja, a oko 8,5 km sjeveroistočno od gradića Trilja. Zabvaljujući odličnom strateškom položaju uzvisine na kojoj počiva, njezine su posade uspješno pratile prolaz putnika i robe rimskim, odnosno trgovačko-karavanskim putem, donedavno najvažnijom poveznicom srednjodalmatinske obale i Cetinske krajine s naseljima jugozapadne Bosne.

Ovdje obrađeni pokretni nalazi, potječu iz unutrašnjosti istočne kule. Među njima, brojnošću prevladavaju predmeti kasnosrednjovjekovne materijalne kulture, ulomci grube keramike domaće proizvodnje, majoličkog i staklenog posuda, te primjerci metalnog oruđa i oružja. Osim o vojnom, oni govore i o značajnom civilnom karakteru utvrde više puta spomenute u povijesnim vrelima, počev od druge polovice 14., pa do njezina napuštanja sredinom 18. stoljeća.

Oko 8 kilometara sjeveroistočno od Trilja, navrh brijega što razdvaja Vrpolje od prodoline istoimenog sela, stražare ostaci srednjovjekovne utvrde Čačvine (705 metara nad morem). Odličan pregled Sinjskog polja, južnih padina planine Kamešnice i većeg dijela Zamosorja, omogućavalo je njenim posadama uspješnu kontrolu protoka robe i putnika od Trilja prema istoku. Ovaj prirodni prolaz bio je glavnom poveznicom Cetinske krajine s jugozapadnom Bosnom i Zabiokovljem, sudeći po rasporedu brojnih objekata nastalih još tijekom delmatske dominacije ovim područjem.

Čačvina je okružena gradinama Jelinak nad zaseokom Andelića u Vrpolju (664 m), Velikom-Maroševom na sjeverozapadnom brdu Umac (583 m), Veličkim gomilama i Žutinom gomilom iznad Živaljića (553 m). Navrh brijega s južne strane prodoline, je gomila Velika Križina (703 m) (I. MAROVIĆ, 1984, 27-59; A. MILOŠEVIĆ, 1998, 271). Ulomci keramike razasuti niz prisojnu padinu podno Utvrde, svjedoče o povremenom boravku predrimskih stanovnika i na hrptu brijega gdje nisu zamijećeni ostaci prapovijesnog objekta.

Čačvina, pogled iz zraka

Na prijevoju Priviji, razdjelnici zaselaka Gornje i Donje Čačvine, a jugoistočno ispod srednjovjekovne utvrde, sačuvani su tragovi antičkog kolnika izbrazdanog kolotečinama (*spurillae*). Sa-graden sredinom prvog stoljeća poslije Krista, kao dio itinerarskog pravca Salona-Argentaria, ovaj put je bio održavan sve do izgradnje suvremenih prometnica prema Cisti i Livnu. Od mosta preko Cetine kod Trilja, tekao je rubom Sinjskog polja do Vedrina, penjući se preko Čačvine, Vrpolja, Velića i Tijarice prema naseljima oko današnjeg Buškog blata (F. BULIĆ, 1899, 27; I. BOJANOVSKI, 1997, 131).

Više lokaliteta i pokretnih spomenika, registrirano duž *Rimskog puta*, svjedoče o intenzivnom prometu ovim dijelom trase tijekom antike i srednjega vijeka. U Veliću je pronađen miljokaz postavljen za vladavine cara Maksimina Tračanina (235.-238.), a iz Čačvine potječe, danas izgubljeni, žrtvenik posvećen bogu Merkuru (B. GABRIČEVIĆ, 1962, 238-239).

Na položaju Aran u Gornjoj Čačvini, istočno podno utvrde, a uza sjeverni rub prostrane vrtače, gomila kamenja prikupljena krčenjem, skriva ostatke većeg zdanja. Vodoravno složeni redovi četvrtasto priklesanih kamenih blokova povezanih žbukom, okomita fasada oslonjena na proširenu temeljnu stopu, kao i ulomci keramičkih posuda i tegula, razbacani po površinama okolnih oranica, otkrivaju kako je riječ o antičkom objektu još nepoznate veličine i namjene.

Aran, zid antičke zgrade

Osim Utvrde, na području sela Čačvine, zamijećeni su i drugi položaji s materijalnim ostacima iz srednjovjekovnog razdoblja. U sjeni brda Križine, južno podno utvrde, vire kamene poklopnice kasnosrednjovjekovnih grobova, kakvi su nedavno otkriveni stotinjak metara zapadno izvan današnjeg seoskog groblja, a pored staze što vodi k tvrđavi i crkvi Svih Svetih. Toponimi Mirine, pored zaselka Žuljevića i Grebčine, sjeverozapadno od Živaljića, također ukazuju na blizinu arheoloških lokaliteta što nije potvrđeno čvršćim dokazima. Prema jednom mišljenju, Čačvina i ostala naselja istočno od rijeke Cetine, pripadali su području ranosrednjovjekovne županije Imote (S. ZLATOVIĆ, 1897, 60).

Povijest srednjovjekovne utvrde

Nedavno objavljeni kratak pregled povijesti utvrde Čačvine obuhvaća razdoblje od datuma prvog spomena u pisanim dokumentima, pa do njenog napuštanja sredinom 18. stoljeća (J. A. SOLDI, 1995a, 207-220). Njegov sažetak, ovdje je dopunjen s nekoliko novih detalja.

Ranije uspostavljeni promet od splitske luke preko Kliškog prijevoja, intenzivira se nakon sklapanja Zadarskog mira 1358. godine. Političkom integracijom šireg prostora, za vladavine hrvatsko-ugarskog kralja Ludovika I. (1342.-1382.), uklonjena su prijašnja ograničenja, a stvorene pretpostavke za jačanje veza srednjodalmatinskog primorja s kontinentalnim zaleđem (T. RAUKAR, 1984, 27-28).

Kriza rudarstva u zapadnoj Europi uzrokovana nestašicom i rastom cijena plemenitih metala, učinili su Bosnu i pristupne putove važnim trgovačkim odredištima tog vremena, što je bitno utjecalo na promjene životnih navika stanovnika ovih krajeva, razvoj naselja i robno-novčane privrede. Civilizacijske tekovine zapada prodiru u dalmatinsko zaleđe, Hum i Bosnu, gdje se prožimaju s utjecajima bizantskog istoka pristiglim posredstvom sre-

dnjovjekovne Srbije. Strana moda, običaji i navike postaju navikom osnaženog feudalnog, vojnog i obrtničkog staleža što, uz podatke iz pisanih povijesnih dokumenata, potvrđuju i sve učestaliji nalazi kasnosrednjovjekovne materijalne kulture (P. ŽIVKOVIĆ, 1986, 271-281).

Gotovo dvostoljetna dominacija roda Šubića na cetinskom području prestaje smrću 1322. godine Mladena II. kada važnu ulogu preuzima knez Nelipac. Budislav Ugrinić iz roda Bribiraca, priznao je suverenitet hrvatsko-ugarskog kralja Ludovika I. (1342.-1382.) koji, darovnicom iz 1345. godine, predaje cetinsko područje na upravu Ivanu Nelipiću. Preuzimajući ovdašnje utvrde, on, umjesto najvećeg kraljeva protivnika, postaje prvim vitezom i dvorjanikom u Hrvatskoj sa sjedištem u Sinju (N. KLAJČIĆ, 1972, 143).

Pored Boke, Dubrovnika i trga Drijeve, glavnih kasnosrednjovjekovnih trgovišta na dalmatinskom dijelu istočnojadranske obale, veći značaj pripada splitskoj luci i prometnici što ju je, preko Klisa, Sinjskog i Livanjskog polja, povezivala s Bosnom. Za vrijeme herceštva Hrvoja Vukčića u Splitu, sklopljen je ugovor sa zadarskim trgovcima u kojem se, kao glavni posrednik i kupac, spominje njegov šurjak, cetinski knez Ivaniš Nelipić (M. BRKOVIĆ, 1986, 267-268). Politička i gospodarska moć glavnog branitelja hrvatskih plemićkih posjeda u primorju i jedne od najvažnijih osoba na ovom području krajem 14. i tijekom prve polovice 15. stoljeća, počivala je na prihodima od trgovine koja se odvijala preko njegovih posjeda.

Najraniji pisani spomen Čačvine (*Zezinaz*), povezan je uz pamicu održanu povodom pljačke trgovaca solju što se zbilila 1371. godine, a usprkos prethodnoj opomeni hrvatsko-ugarskog kralja Ludovika I. posadama Klisa, Cetine i Livna neka ne uznemiravaju Splitskane (T. SMIČIKLAS, 1916, 238). Na sudištu pred franjevačkom crkvom Sv. Marije ispod Sinja, splitski plemić Marko Krištof Papalić i kanonik Ivan Cvitkov, protestirali su u ime kraljevih tridesetničara i zakupnika, Ivaniša Ciprijanova i Dionizija Ilijina, tražeći odštetu od 20 000 zlatnih dukata kao naknadu za razbojstvo. Kaštelani tvrđava, hrvatsko-dalmatinski ban Nikola Seč (*Szenchy*) iz Bistrice-Livna i Perko Ježević (*Percho Gessenich*) iz Čačvine, priznali su krađu, te se obvezali vratiti otete stvari (V. RISMUNDO, 1954, 20-22).

Godinu dana poslije, cetinski knez Ivan II. Nelipić (1344.-1379.) predaje kralju Ludoviku I. (1342.-1382.) gradove Novi na Neretvi i Imotski u zamjenu za više posjeda u cetinskoj županiji, među kojima i Čačvinu (Chechwen) (F. ŠIŠIĆ, 1905, 154-155; T. SMIČIKLAS, 1916, 440-442).

Ne imajući muškoga potomka, njegov nasljednik knez Ivan Ivaniš III. Nelipac (1379.-1435.), ostavlja Čačvinu u miraz kćeri Katici, ženi Ivana-Hanža, sina modruškog kneza Nikole Frankopana. Prigodna isprava izdata u Brinju povodom njihovih zaruka

1411. godine (F. ŠIŠIĆ, 1905, 170), potvrđena je poveljom hrvatsko-ugarskog kralja Sigismunda Luksemburškog (1387.-1437.) 1412. godine (R. LOPAŠIĆ, 1892, 322; F. ŠIŠIĆ, 1905, 170).

Udajom druge kćeri Margarite, Ivaniš Nelipić se, osim s Frankopanima, vezao i s rodom Kurjakovića. Zahvaljujući političkoj vještini i vojnoj moći, uspješno se opirao težnjama i ugarskim a također i onima bosanskih vladara, sve do smrti 1434. godine.

Nakon zauzimanja Trogira i Splita, 1420. godine, Venecija postaje gospodarem ovog dijela istočnojadranske obale. Sklapajući sporazume s bosanskim kraljem Tvrtkom II. Tvrtkovićem (1404.-1409. i 1421.-1443.) i hercegovačkim vojvodom Sandaljom Hranićem, mletačka vlada nastoji oslabiti moć Nelipića, osloboditi puteve prema Bosni i osigurati trgovački monopol. Zauzvrat, Nelipićevi podanici Vlasi napadaju splitske posjede u Primorju i Zagori, nanoseći štete trgovini i proizvodnji soli. Sukobi se privremeno prekidaju ugovorom o primirju sklopljenim s mletačkim kapetanom Petrom Loredanom u vremenu od 16. VI. 1420. do 23. IV. 1421. godine. Među tada zaštićenim tvrđavama, spomenuta je i Čačvina (I. LUCIĆ, 1979, 928).

Pritisnut nedaćama, Ivaniš Nelipić posinjuje zeta Hanža Frankopana ostavljajući mu, ukoliko ne bi imao sina, Klis, Omiš, Višuć, Čačvinu (*Kakumary alias Zazuiny*), Sinj, Travnik, Ključ, Kamičac i Zvonigrad. Prigodna povelja je izdata u Klisu, 8. kolovoza 1422. godine (F. ŠIŠIĆ, 1905, 170).

Prema ugovoru sklopljenom u Sutisci, 6. veljače 1423. godine, Venecija bi u slučaju pobjede preuzela Klis, a bivše posjede, Poljica i Čačvinu (*Zazvuna*) s okolnim područjem, prepustila bosanskom kralju. Zauzet upadima Turaka u Bosnu 1423. i 1424. godine, a usprkos prethodnim dogovorima s Mlečanima, bosanski kralj Tvrtko odustaje od prodora u Cetinu (Š. LJUBIĆ, 1888, 255-257; E. FERMEDŽIN, 1892, 118-119)

Iscrpljen ratovima, Ivaniš Nelipić pokušava potkraj života zaobići regule feudalnog sustava koje nisu dopuštale nasljeđivanje po ženskoj lozi. Kao zalog za pozajmljenih 50 000 dukata, ostavlja kćeri Katarini i zetu Sinj, Omiš, Klis, Ključ, Travnik i Zvonigrad s pripadajućim župama, te Čačvinu s kotarom Posušjem (*Chachvine cum provincia Possusia*) (F. ŠIŠIĆ, 1905, 172). Nakon njegove smrti, 1434. godine, kralj Žigmund traži od Ivana-Hanža Frankopana, *krčkog, modruškog, cetinskog i kliškog kneza i veće bana Dalmacije i Hrvata* predaju Nelipićevih imanja. Frankopan odbija njegove zahtjeve, stoga je proglašen buntovnikom, a uoči sukoba koji će slijediti, pokušava pridobiti cetinske Vlahe potvrđujući im ranije dodijeljena prava. Ivan Frankopan umire 1436. godine, tijekom rata protiv bana Matka Talovca (N. KLAJČIĆ, 1972, 278-281), a njegova udovica Katica predaje očeve posjede, među kojima i Čačvinu, kraljevim opunomoćenicima Talovcima (V. KLAJČIĆ, 1901, 226. i d.).

Uskoro umire i cetinski knez Matko Talovac, kojega nasljeđuje brat Petar-Perko što obnaša istu dužnost do smrti 1453. godine. Kako bi spriječili udaju udovice Jadvice i prijelaz njegovih posjeda u ruke hercega Stjepana Vukčića Kosače, kaštelani utvrda su, u dogovoru sa Splićanima, trebali podići barjak Svetog Marka dok Perkovi maloljetni sinovi Ivan i Stjepan ne odrastu. Za pomoć u žitu, novcu i oružju, obećali su Splićanima vratiti otete zemlje, a u slučaju nemogućnosti obrane, spomenute tvrđave staviti pod venecijansku upravu (Š. LJUBIĆ, 1891, 25-26).

Hrvatsko-ugarski kralj Žigmund dodjeljuje 1456. godine hrvatsku banovinu i cetinsko kneštvo grofovima Celjskim, rodovski vezanim s hercegom Stjepanom Vukčićem Kosačom. Vojskovođa bana Ulrika Celjskog, Čeh Jan Vitovec, otima 1457. godine Sinj, Petrovac i Čačvinu kaštelanu Jurju Viru (Š. LJUBIĆ, 1891, 5, 25-26, 29).

Iste, 1457. godine, u Beogradu je ubijen Ulrik Celjski. U cetinsko područje provaljuju bosanski kralj Stjepan Tomaš Ostojić (1443.-1461.) i herceg Stjepan Vukčić koji zaposjeda Čačvinu 1459. godine (M. DINIĆ, 1940, 238). Uskoro piše mletačkoj vladi o želji Turaka za preuzimanjem utvrde koju je on oteo Ugrima. Usprkos velikim obećanjima osvajača, koji bi zauzećem Čavine osigurali nesmetan prolaz u Hrvatsku i Dalmaciju, Herceg ju ne želi prepustiti bez prethodnog dogovora s Venecijom (Š. LJUBIĆ, 1891, 105-108). Također, upozorava Mlečane, kako će zbog neispunjenja obveza, oduzeti Poljićanima sela što su im ranije udijelili banovi Ivaniš Nelipac i Petar Talovac, te ih ustupiti onima koji su spremni izvršavati preuzete obveze. Ove navode potvrđuje odgovor na obavijesti i molbe Hercegovih poslanika od 26. veljače 1461. godine kada je Mletačka vlada obećala razmotriti problem, savjetujući mu neka se, prije svega, izmiri s tastom, bosanskim kraljem Stjepanom Tomašom, također zainteresiranim za Čačvinu (Š. LJUBIĆ, 1891, 165-168). O njihovoj svadi, svjedoči i pismo pape Pija II. (1458.-1464.) hvarskom biskupu Tomi, gdje stoji kako kralj Ostoja želi predati Čačvinu Turcima (E. FERMEDŽIN, 1892, 240-241).

Od 1460. godine, na Klisu i u Cetini, utvrđuje se knez Pavao Špirančić koji neodmjerenim postupcima unosi dodatan nemir na ovo područje. Stalno prkosi Mlećanima, a usprkos opasnosti osmanske najezde, protivi se zbližavanju hercega Stjepana s nasljednikom bosanskog kralja Stjepana Tomaševića (1461.-1463.). Nakon pada Bosne, 1463. godine, bana Špirančića zarobljavaju Turci, 1466. godine umire herceg Stjepan, a upravu nad Čačvinom (Chachwyna) i okolnim područjem preuzimaju Poljićani i kaštelani podređeni hrvatsko-ugarskom kralju Matijašu Korvinu (1458.-1490.) (V. KLAJČIĆ, 1914; J. STIPIŠIĆ-M. ŠAMŠALOVIĆ, 1961).

Listinom, napisanom na Čačvini, 5. veljače 1476. godine, Lako Talovac, knez cetinski i kliški, postavio je Miklouša Dehojevića knezom vlaškim po zakonu vlaškomu (Đ. ŠURMIN, 1898, 280).

Turci osvajaju Čačvinu oko 1513. godine kada je i papa Leon X (1523.-1521.) proglasio Tomu Bakača svojim legatom, te ga ovlastio neka pokrene križarski pohod na Turke što su već držali Sinj i Čačvinu (V. KLAIĆ, 1973, 301). Nakon što 1537. godine zauzeli i Klis, Čačvina privremeno gubi prvotni značaj, postaje dijelom Hercegovačkog sandžakata, potom Mostarskog, a od 1562. godine, novoosnovanog Imotskog kadiluka (H. ŠABANOVIĆ, 1959, 191). U defterima iz 1585. godine, među posjednicima imanja nahije Imota, zabilježena su imena Hasana Alijina i Kurda Ilijasova posadnika, te Jusufa i Sinana, dizdara Čačvine (Z. KORDIĆ, 1994, 103, 110, 111). Opis iz 1624. godine, govori o maloj kamenoj tvrđavi smještenoj na slabo naseljenom, opustošenom području, s tridesetočlanom posadom predvođenom dizdarom podređenom imotskom kadiji (F. RAČKI, 1882, 176).

Cacuina, Cacuinua, Charwina, Cassinae, Zauzuina, inačice su imena tvrđave označene na zemljovidima, načinjenima od druge polovice 16., pa do kraja 18. stoljeća (A. PANDŽIĆ, 1993, 26, 44, 47, 49, 54, 55, 58, 59, 97).

Za Kandijskog rata, 1648. godine, Turci su potjerani s Klisa pa stoga obnavljaju tvrđave oko rijeke Cetine. Nakon vojnih poraza, 1686. godine povlače se iz Sinja te, kratkotrajno, s Čačvine koja im je vraćena odlukom mira u Sremskim Karlovcima, 1699. godine. Od tada, pa do konačnog povlačenja, ona predstavlja njihovo važno uporište u cetinskom kraju (G. STANOJEVIĆ, 1962, 109; S. GUNJAČA, 1991, 141).

Pastoralna djelatnost katoličke crkve u naseljima istočno od rijeke Cetine nije se sasvim ugasila tijekom osmanske vladavine. Provincijal Olovčić razlikuje, 1623. godine, župe Gornju i Donju Cetinu, a oko 1630. godine biskup fra Bartul spominje *jednu župu Cetinu*. Današnja jurisdikcija Makarskog samostana franjevac nad župom Ugljane, nastavak je tadašnje nazočnosti redovnika iz Primorja na ovom području (K. JURIŠIĆ, 1972, 139).

Premda ratovi još nisu bili okončani, Venecija već potkraj 17. stoljeća, dodjeljuje zemlje svojim podanicima istočno od Cetine naseljavajući Poljičane, bosanske i hercegovačke katolike. Sela Vedrine, Jabuka, Ruda, Gradina (Udovičić), Ugljane s crkvom Sv. Antuna i Čačvina s crkvom Sv. Jure, čine 1693. godine jedinu katoličku župu na toj strani rijeke (J. A. SOLDI, 1995b, 93-95, 124).

Početak malog-sinjskog rata domaći krajišnici privremeno oslobađaju Čačvinu. Na misi za blagdan Velike Gospe, 1717. godine, koju je u radobiljskoj župi Katunima predvodio splitski nadbiskup Stjepan Cupilli, još je bio nazočan njen turski kapetan, Omer Hasan-aga Nečmijić. Iste godine, a neposredno nakon oslobođenja Imotskog, za kaštelana utvrde postavljen je Sinjanin Ante Grabovac-Katić. Dan uoči blagdana Tijelova, 15. lipnja 1718. godine, nadbiskup Cupilli prelazi rijeku Cetinu u pratnji harambaša iz Garduna i Vojnića. Obilazi oslobođeno područje, a novom ka-

pelanu, fra Pavlu Grabovcu, redovniku splitskog samostana Gospe od Pojišana, naređuje neka se za crkvu posvećenu Svetim Anđelima Čuvarima adaptira kuća izvan Utrvde (L. KATIĆ, 1957, 258). Istog je titulara i danas crkva u Vrpolju, sjedištu župe koja obuhvaća i Čačvinu. Naknadno, ispod tvrđave je podignuta crkva Sv. Vida pokrivena ševarom (J. A. SOLDI, 1997, 348). Godine 1725. selo Čačvina pripadalo je redovničkoj župi zajedno s Otokom, Dicmom, i Bitelićem (B. ZELIĆ-BUĆAN, 1967, 286).

Odlukom Požarevačkog mira, 1718. godine, tvrđava Čačvina ostaje u posjedu Mletačke republike. Nakon Ante Grabovca-Katića, njome su upravljali Grgur Cambi, a poslije 1753. godine, Ivan Marija della Costa. Udaljena od novoutemeljene granice, postupno gubi vojni značaj, te je uskoro napuštena (J. A. SOLDI, 1997, 46).

Nakon napuštanja, tvrđava je postala obitavalištem ptica grabljivica, dostupna domaćim pastirima, lovcima ili rijetkom zalutalom izletniku. Bila je izložena propadanju sve do 1992. godine, kada je skupina mještana i volontera, okupljenih oko udruge "Tvrđava Čačvina", potakla čišćenje ruševina s ciljem njihova istraživanja, zaštite i revitalizacije. Predvođena Zdeslavom Boškovićem, Udruga je potakla živu suradnju mještana i nadležnih institucija. U ime splitskog Konzervatorskog odjela Ministarstva kulture Republike Hrvatske konzervatorskim radovima upravlja arhitektica Anita Gamulin, dok je autor ovog teksta pratio iskapanja. Niz dobrovoljnih akcija, započeli su pripadnici britanskih postrojbi iz misije UNPROFOR-a, dok su najveći dio posla obavili mještani, te časnici i ročnici nastavnog centra Hrvatske vojske "Petar Berislavić" u Sinju. Svima spomenutim, ovdje zahvaljujem na suradnji.

Prije početka čišćenja unutrašnjosti istočne kule, ekipa zagrebačkog Geodetskog fakulteta izradila je fotogrametrijski snimak tada vidljivih zidova. Njime nisu obuhvaćene manja predstraža i ostaci dviju prostorija na zapadnijoj stijeni Tabiji, također sastavnice tvrđavskog sklopa.

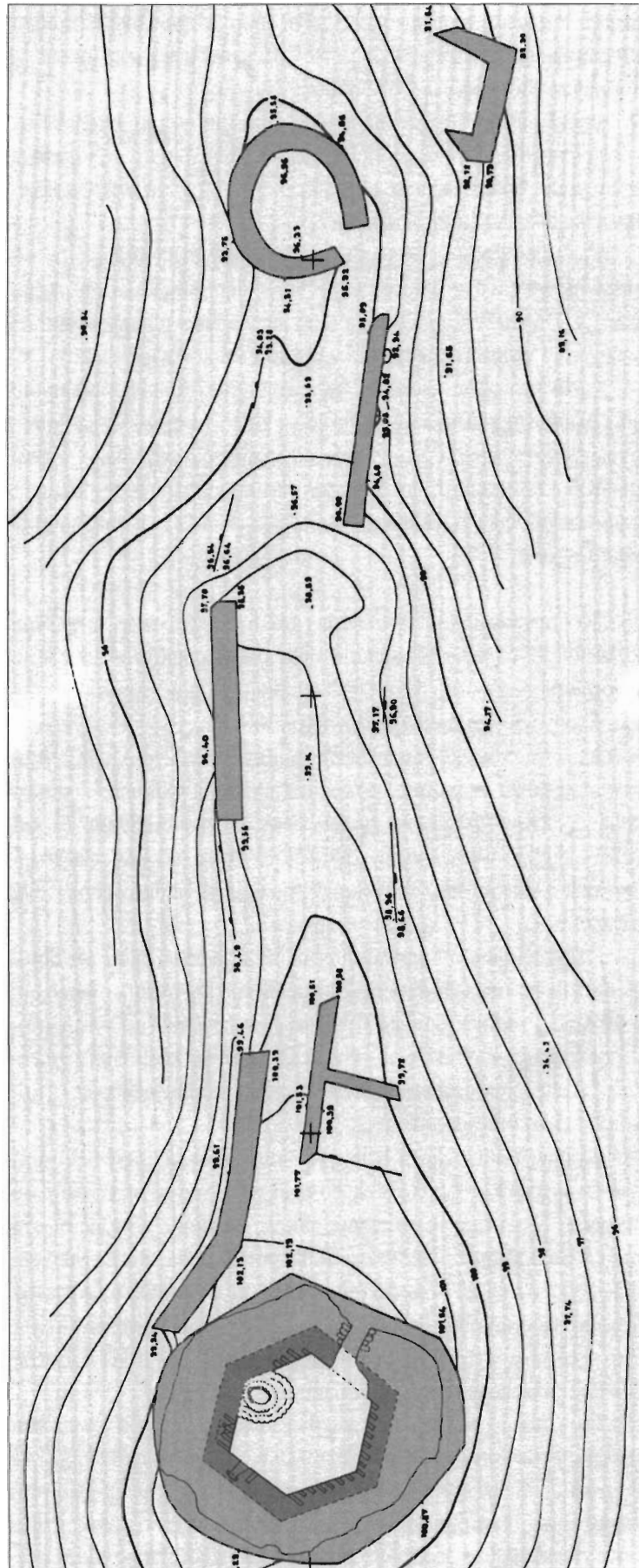
Do 1997. godine potpuno su istražene unutrašnjost istočne i manje zapadne kule, a započeto otkrivanje ostataka bedema i prostora između njih.

Prilagođeno litici na kojoj počiva, tvrđava je izdužena pravcem zapad-istok. Do naših dana dobro su sačuvane dvije oble kule, nekada spojene bedemima koji su omeđivali usko dvorište s više prostorija. Pristupalo im se s juga, uskim puteljkom između stijena što skrivaju manju zasjedu-predstražu. Od Privije preko Megdana, pješačka staza je krivudala ispod današnje crkve Svih Svetih prema ulaznim vratima, smještenim kod manje zapadne kule. Kao i usko dvorište tvrđave, takav puteljak nije bio prikladan za progon konja i drugih životinja koje su čuvane u prirodno oblikovanom toru, stotinjak metara istočno podno utvrde i crkvice Svih

Zaštitno-istraživački radovi

Arhitektura

Tlocrt utvrde

Svetih. Namjenu ovog stijenama zaštićenog prostora odaju uređen pristup sa zaravni Megdana, pojilo uklesano u litici, te prirodna kamenica-vodosprema s obzidanom krunom.

Podno Osoja, teže pristupačne sjeverne strane tvrđave, na predjelima Brist i Doci, nekoliko je obradivih vrtača s bunarima pitke vode. Ovdje sačuvan mikrotoponim Varoš, ukazuje na blizinu nekadašnjih stalnih nastambi.

Premda izdvojeni, ostaci dviju prostorija na stijeni Tabiji bili su sastavnicom utvrde u funkciji osmatračnice što potvrđuje njeno ime (A. DEANOVIĆ, 1978, 39). Na južnom zidu manje prostorije, sačuvan je donji prag s rupom za usađivanje osovine vrata.

Česte promjene vlasnika, načina obrane i funkcije, razlogom su brojnim preinakama, a sličan način zidanja i uporaba istog materijala, otežavaju prepoznavanje različitih građevnih faza. Prikupljeni pokretni nalazi, rasvjetljavaju dio nepoznanica, te pružaju i osnovne podatke o načinu života vojnih posada i civilnih stanovnika Čačvine.

Svojim položajem, veličinom i sačuvanošću ističe se istočna kula utvrde. Njezin obli kameni plašt obavija stariju jezgru, kulu heksagonalnog tlorisa, koje su okomiti zidovi građeni priklesanim kamenom povezanim malterom, široki 110 cm, a sačuvani do 6,50 metara visine. Široke međusobne sljubnice među pojedinim blokovima bile su zamazane, potom ožbukane, a djelomice i fresko oslikane. Otpali fragmenti žbuke, obojeni crveno-bijelim, žućkastim i smeđim tonovima, ne otkrivaju u kojoj su mjeri, na kojim etažama i kakvim likovnim motivima, ogoljele zidne stjenke bile ukrašene.

Osim debljinom i uporabom obilnih količina žbuke, stabilnost visokih zidova, graditelji su pojačali naizmjeničnim slaganjem vodoravnih redova kamena i pojaseva sastavljenih od po dva reda blokova postavljenih na nož, u formi riblje kosti (*opus spicatum*). Valja pretpostaviti, kako je istim načinom načinjena i skrivena, vanjska fasada objekta.

Promjer unutrašnjosti heksagonalne kule varira, od 6,30 m u pravcu jugozapad-sjeveroistok do 6,45 m u pravcu sjeverozapad-jugoistok. Temeljne stope njenih zidova, istaknute za 1,40-1,50 m prema unutrašnjosti, bile su ujedno i pod objekta. Rubovi temeljnih stopa omeđuju šesterokutnu udubinu u središtu objekta, iz koje viri prirodna litica s uklesanim ležištem za usađivanje okomitog potpornja drvene konstrukcije. Povišeni dio poda i bočne stijenske udubljenja, bili su ožbukani.

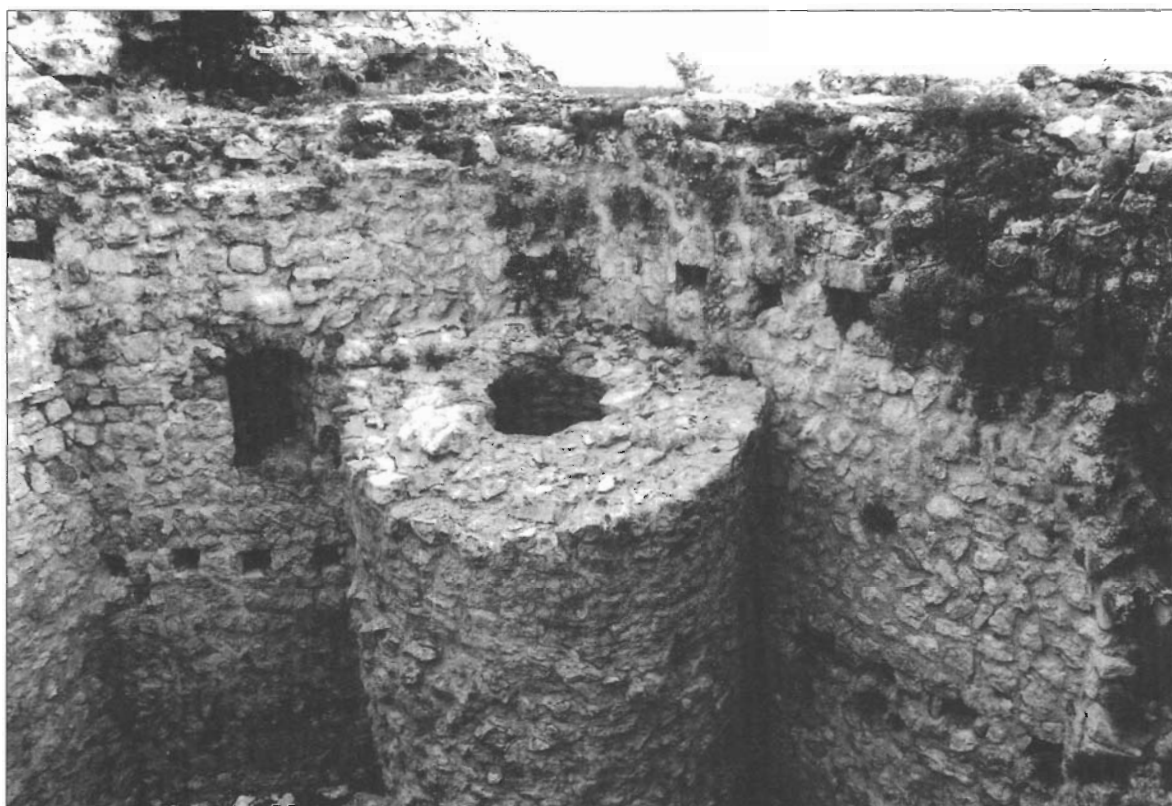
Prizemlje i prvi kat kule, razdvajao je drveni pod postavljen nad gusto raspoređenim gredama u pravcu sjever-jug. Odozdo su ih podupirali, također drveni, vodoravni nosač pružen pravcem zapad istok, te okomito postavljen stožer oslonjen na liticu u središtu objekta. Nisu sačuvani ostaci drvene građe, nego samo pet-

Istočna kula

Istočna kula, pogled iz zraka

Unutrašnjost istočne kule

naest pari rupa u zidovima, željezni čavli i klinovi za povezivanje greda i dasaka. Gotovo istovjetna drvena konstrukcija, natkrivala je prvi kat razdvajajući ga od potkrovlja kule.

Na vidljivim zidovima prizemlja, nisu zamjetni prozori niti vrata, a otvoreno je pitanje je li kakav otvor zazidan vanjskim kamenim plaštem ili cisternom.

Prvi kat heksagonalne kule, bio je otvoren dvama prozorima k jugu-jugoistoku, a vratima prema dvorištu na zapadu. Na toj fasadi, nisu zamjetni tragovi prislanjanja kamenog stubišta, stoga možemo pretpostaviti kako se vratima na katu pristupalo pomoću ljestava ili drvene skele. Dva prozora-puškarnice, široka 40 cm, a visoka 80 cm, suženi su prema vani, a odozgo lučno zasvođena blokovima riječne sedre.

Vrh kule je razoren, stoga su nepoznati visina drugog kata, izgled kruništa, eventualnih otvora i način njezina zakrovljenja. U nasipu kojim je bila zatrpana, nisu pronađene kamene ploče ili crijep, niti su zamjetni tragovi oslonca kamenog svoda.

U ovoj fazi istraživanja teško je procijeniti je li riječ o, nekada, samostalnoj kuli-osmatračnici ili sastavnici složenije fortifikacije? Visoki okomiti zidovi i oblik prozora-puškarnica na prvom katu, odgovaraju rukopisu srednjovjekovnih neimara, a poligonalan, gotovo geometrijski pravilan tlocrt, način zidanja, pronađeni fragme-

Fragmenti fresaka

nti fresaka i ranokršćanski mramorni kapitel, ukazuju na djelo njihovih prethodnika. Ni u kulama, niti na istraženju površini platoa, nisu prikupljeni drugi dokazi o postojanju kasnoantičke ili starije osmatračnice, stoga to pitanje ostaje otvoreno.

Prilagođeno potrebama protutopničke obrane, heksagonalna kula, naknadno je ojačana vanjskim kamenim plaštem debljine između 180 i 220 cm, te je ukupna debljina zida dosegla između 300 i 350 cm. Umjesto ranije okomite, vanjska fasada se sužava od baze prema vrhu objekta, zatvoreni su prozori na jugoistoku, a vrata na prvom katu zadržana. Dogradnja je obavljena s manje pozornosti, također priklesanim blokovima složenim u vodoravne redove.

Posljednji značajniji zahvat unutar heksagonalne jezgre istočne kule, bila je gradnja cisterne-vodospreme ovalna tlocrta. Pri tome je prizemlje objekta bilo zatrpano, nasip prekopan, a poremećena je i stratigrafija nataloženih kulturno povijesnih slojeva. Od podnožja, oslonjenog na istaknute temeljne stope južnih zidova, cisterna je sačuvana do 3,5 metra visine. Do visine nasipa njena vanjska fasada je načinjena nemarno, a vidljivi gornji dio pažljivije složenim priklesanim kamenom. Razoreno krunište s oknom bilo je postavljeno u razini ili iznad poda drugog kata. Cisterna se punila kišnicom s krova kroz zidani oluk, djelomice sačuvan pri vrhu oblog plašta kule. Uoči istraživanja bila je zasuta zemljom koja je sačuvala vodonepropusno ožbukanje.

Zapadna kula

Boja i struktura vezivnog maltera kao i način zidanja vanjskog plašta bedema, istočne i manje zapadne kule ukazuju na jedinstven, istodobno načinjen građevni zahvat. Zapadna kula, također ovalna tlorisa, sačuvana je do visine polovice prvog kata, a, osim proboja nastalih djelomičnim urušavanjem zida na istočnoj i zapadnoj strani, nisu sačuvani prozori ili neki drugi otvori. Prizemlje i prvi kat građevine, razdvajala je drvena konstrukcija slična već opisanoj. Gusto raspoređene grede bile su pružene pravcem sjever-jug, a usađene u rupe na zidovima, gdje se još razaznaju njihovi otisci na žbuci.

Visina bedema i dviju kula bila je prilagođena osnovnoj koncepciji: obrani posadâ od hladnog, a naknadno dodana ojačanja, i zaštiti od vatrenog-topničkog oružja. Nisu sačuvani kruništa zidova, strijelnice i prsobrani kojih bi karakteristike pobliže otkrili vrijeme njihove gradnje.

Plato utvrde

Dva okomito uspravljena zida spajala su istočnu i zapadnu kulu omeđujući usko dvorište s više prostorija. Bolje je sačuvan južni bedem, dok je sjeverni većim dijelom porušen. Njegovu širinu i pravac pružanja moguće je rekonstruirati prema zaravnanjima na litici pripravljenim za oslonac temeljne stope. U četvrtaste rupe na vanjskom kamenom plaštu istočne kule okrenutom dvorištu, kao

i na unutrašnjoj strani južnog bedema, uglavljivane su grede drvenih skela uporabljenih prigodom gradnje, a iste su mogle poslužiti za oslonac unutrašnjih ophoda, namijenjenih osmatranju i obrani s kruništa (tur. *batule*). Na fasadama bedema nema istaka, kamenih konzola, stubišta, niti tragova oslonca svodova.

Nije sasvim istražena unutrašnjost prostorije četvrtasta tlocrta, smještene pri litici, sjeverozapadno podno male kule, a načinjene u produžetku sjevernog bedema. Zbog znatno snižena poda, s ostatkom utvrde, bila je povezana kamenim stubištem.

Prilikom djelomičnog zatrpavanja prizemlje istočne kule je postalo svojevrsnim odlagalištem odbačenih predmeta, pretežno iz kasnog srednjeg vijeka i razdoblja turske vladavine. Pronađeni u zatvorenoj cjelini, oni oslikavaju tek jedno razdoblje života na ovom položaju, a ne govore o njegovim počecima.

Osim domaćeg vapnenca, u nasipu je pronađeno više priklesanih blokova muljike i riječne sedre, nekada uporabljenih za presvodavanje prozora-puškarnica. Slojevi pepela nad improviziranim ognjištima od nabijene gline, kao i veća količina životinjskih kostiju, svjedoče o gozbama posada utvrde i ptica grabljivica koje su se donedavno gnijezdile u njenim ruševinama.

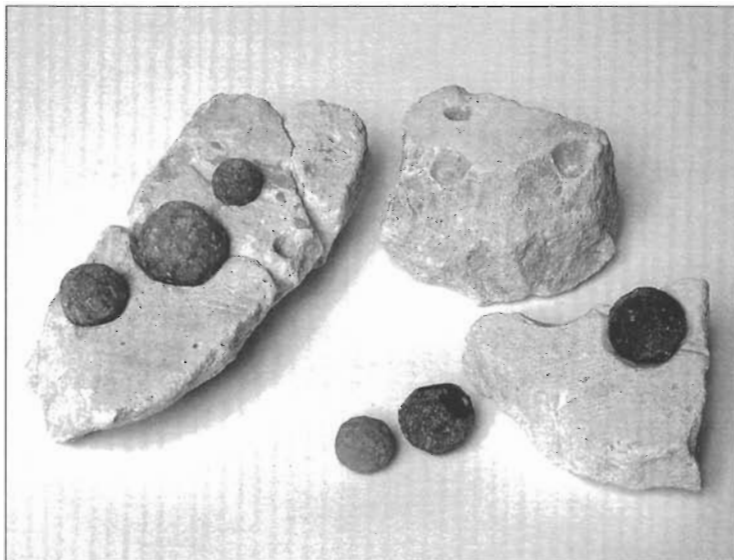
Pokretni nalazi

Mramorni kapitel

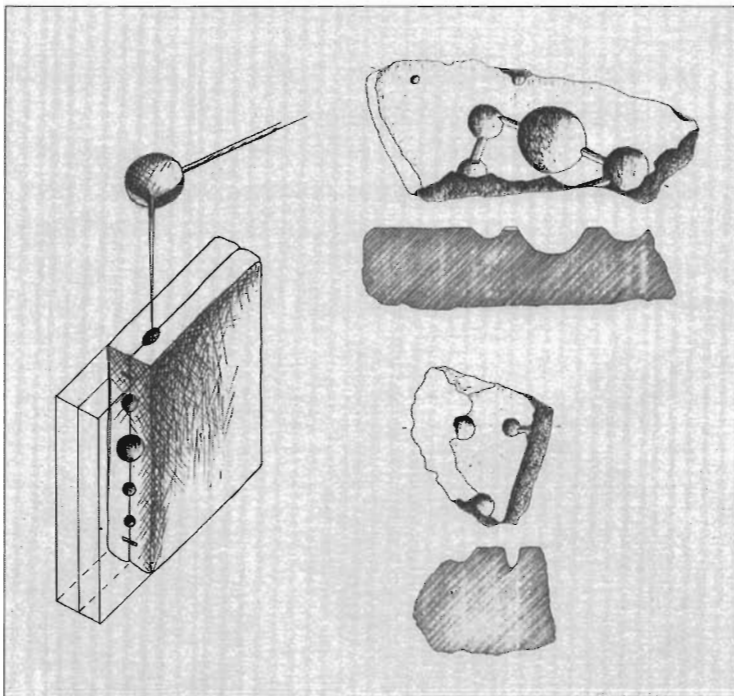

Kameni predmeti

Među kamenim nalazima izdvaja se kasnoantički mramorni kapitel s rupom za usađivanje metalne spojnice na tjemenu. Materijal od kojeg je načinjen i ornament stiliziranog akantovog lišća ukazuju na njegovo porijeklo s objekta drugačije namjene, i to ranokršćanske sakralne građevine koja se nalazila u blizini.

Metalne kugle s kalupima za lijevanje

Kalupi od muljike, prikaz lijevanja

Kugle različitih kalibara, načinjene od domaćeg vapnenca, izbacivane su ručno, iz prački, katapultu, te topničkih cijevi što, tijekom 15. stoljeća, postaje standardno naoružanje ovdašnjih vojnih postrojbi (G. ŠKRIVANIĆ, 1955, 73-75). Dimenzije pronađenih željezne i olovnih kugli odgovaraju kalibrima topova-*bombardi* kakvi su već potkraj 14. stoljeća proizvođeni u Dubrovniku (G. ŠKRIVANIĆ, 1957, 160-169).

O postojanju metaloprerađivačke-kovačke radionice na tvrđavi, govore kalupi od muljike, s kanalićima i rupama kojih dimenzije odgovaraju kalibru pronadenih željeznih i olovnih kugli. Rastaljeno olovo je lijevano između dviju ploča, privremeno spojenih tankim drvenim ili metalnim klinovima. Nakon hlađenja, kalupi su razdvajani, a kugle doradivane turpijom.

Brusevi i gladila

Pronađeno je i nekoliko bruseva kojima su bridovi zagladeni od oštrenja šiljaka i sječiva željeznih oružja i oruda.

Nepoznata je namjena pršljena spljoštenog valjkastog oblika, kao i predmeta u obliku medaljona, načinjenih od muljike. Sprijeđa ravan, a straga kupolasto zaobljen, urešen je uparavanim križićima, zrakasto raspoređenim brazdama, okruglim rupicama, i nepravilno raspoređenim crticama, nalik otiscima ptićjih kandži.

Predmeti od muljike

Istak na obodu raspolovljen uskim žlijebom, podsjeća na ušku za vezanje niti.

Metalni predmeti

Željezna ostruga lučno savijenih krakova trokutasta presjeka bila je dijelom konjaničke opreme tijekom 14. i 15. stoljeća (D. VRŠALOVIĆ, 1963, 167-168, T. VI-T.IX). Jedan krak ostruge je odlomljen, a najsječuvani stanjen prema kraju, ušici u obliku osmi-

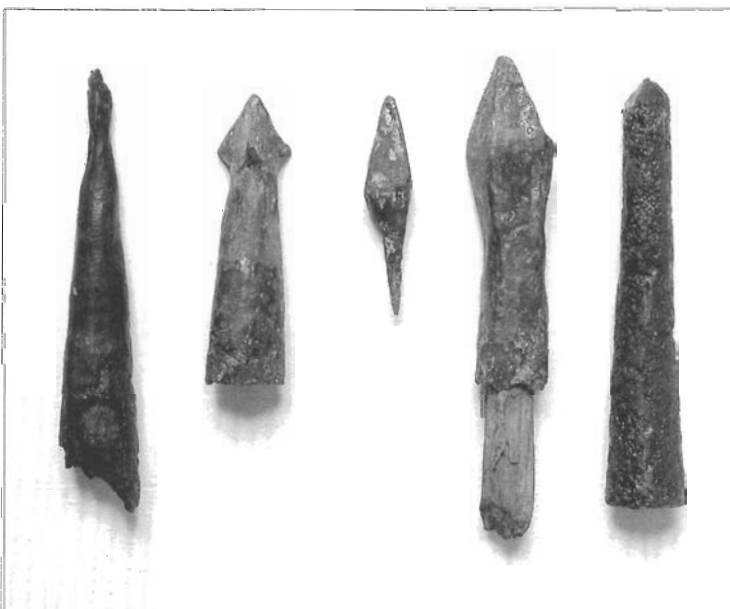
Željezni predmeti

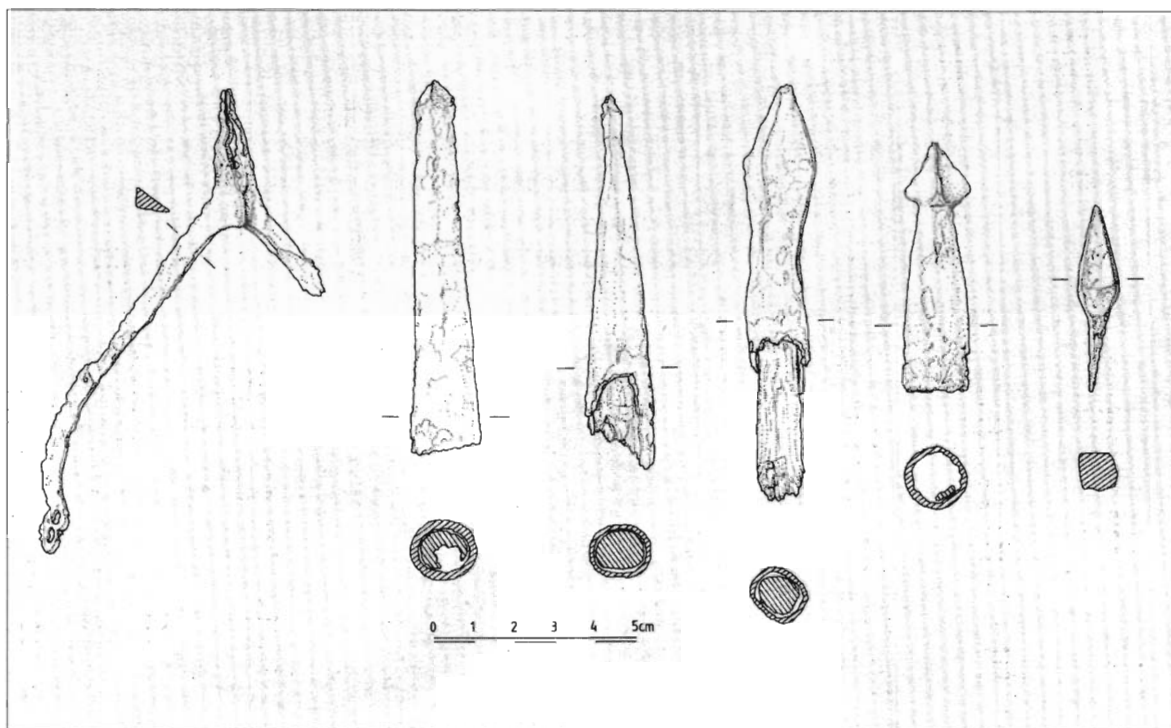

ce, za koju je bio vezan kožni remen. Vrh raspolovljenog šiljastog trna, također je imao ušicu za udijevanje osovine otpale zvijezde.

Od preko pedeset prikupljenih, ovdje je izdvojeno pet osnovnih tipova željeznih strelica sa zašiljenim, stožastim ili piramidalno oblikovanim vršcima, te tuljcima za usađivanje drvenog štapa. Među njima, samo je jedan vršak trnom natican na štap.

Vršci strijela

Opisani predmeti te dvije potkovice, željezno dlijeto i britva, potječu iz domaćih kovačkih radionica, kao i čavli za povezivanje elemenata drvenih konstrukcija.

Neupitna je namjena koničnog krojačkog naprstka, kojega su stjenke izbušene nizovima pravilno raspoređenih rupica.

Valjkasti pršljeni, ojačani željeznim klinovima, s rupicom na sredini i kanalićima na obodu, bili su sastavnicom samostrela. (M. POPOVIĆ, 1999, 259).

*Kasnosrednjovjekovna ostruga
i vršci strijela*

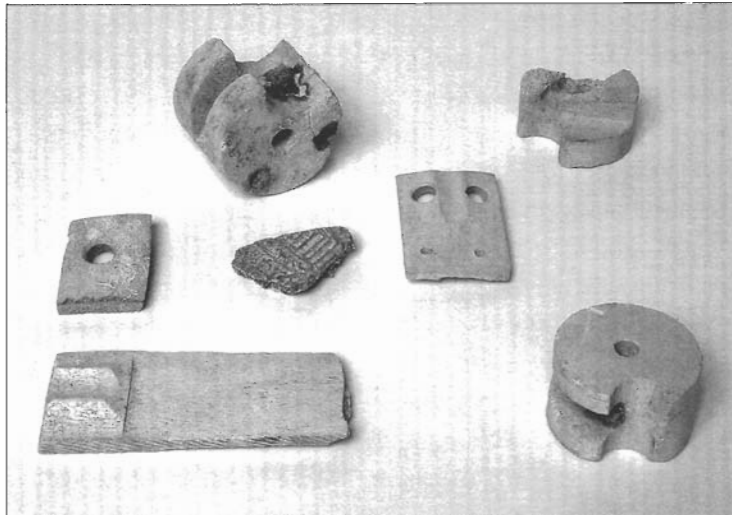
Krojački naprstak

Koštani predmeti

Istom mehanizmu, luku za odapinjanje strijela, tkalačkom stanu, ili kakvomj sličnoj napravi, pripadale su i dvije koštane pločice fino skošenih rubova, s rupicama različitih promjera kroz koje je provlačen konopac. Sprijeda su zagladene i ukrašene žljebastim utorima, a straga izbrazdane pravilnim urezima.

Nepoznata je namjena manjeg koštanog fragmenta urešenog nizom graviranih, paralelno raspoređenih crtica.

Koštani predmeti

Keramika

Unutar istočne kule nisu pronađene sačuvane čitave posude. Količinom i raznolikošću oblika, prevladavaju ulomci grubih posuda domaće proizvodnje, kojih su stijenke ispunjene zrcima kremenja i kalcita. Izrađivane su pomoću lončarskog kola ili, rjeđe, ručno, a, zavisno od vrste, pročišćenosti sirovine i stupnja termičke obrade, dobijale su crne, smeđe i crvenkaste boje. Na njihovim stijenkama nisu zamijećeni tragovi premaza, tek gareža, taloga tekućina ili nakupine kalcita.

Ustaljeni način proizvodnje i funkcionalnost posuda grubih stijenki, razlogom su ponavljanju njihovih oblika i ukrasa tijekom kasnog srednjeg vijeka, turske vladavine i sve do početka dvadesetog stoljeća, kada su još bile osnovnim kućnim inventarom ovdašnjih seoskih domaćinstava. Služile su za držanje tekućina, žitarica i ostalih namirnica, za pripremanje ili posluživanje hrane, namjeni koju će djelomice, a nikada potpuno, preuzeti staklene i majoličke posude.

Većina ulomaka grubih stijenki, ostatak su lonaca loptastog ili trbušastog tijela, konusno razvraćenih vratova, s ravnim, zadebljanim, a najčešće, naglašeno profiliranim obodima. Donji dio, redovito je ostajao gladak, a gornji izbrazdan valovnicama, nizovima paralelnih utora, zarezima, ili ukrašen reljefno istaknutim tordiranim vrpčama. Dna posuda pretežno su ravna, rijetko s istaknutom stajnom stopom. Na jednom fragmentu dna sačuvan je lončarski žig, križ jednakih krakova što spajaju kutove plastično istaknutog kvadrata.

Poput staklenih, majolički predmeti potječu iz apeninskih i sjeveroadrijskih radionica, odakle su uvoženi na ovo područje već potkraj 13. stoljeća. Zahvaljujući pomorskim trgovačkim putovima, najizdašnija nalazišta majolike na istočnojadranskoj strani su lokaliteti u lučkim priobalnim gradovima (S. PETRICIOLI, 1966, 47-55; ISTA, 1971; ISTA, 1973; ISTA, 1984. 51-71; N. KLAJČ-I. PETRICIOLI, 1976, 544; J. BUERGER, 1979, 11-127; H. ZGLAV-MARTINAC, 1999). Nalazi majolike na Bribiru (V. DELONGA, 1987a, 165-175; 1987b; 1992, 357-374), Bobovcu, u Kraljevoj Sutjesci (P. ANĐELIĆ, 1973; M. BAJALOVIĆ HADŽI-PEŠIĆ, 1981), te koritu Cetine nadomak Trilja (A. MILOŠEVIĆ, 1998, 294), svjedoče o širokoj uporabi ove vrste posuda i u zaleđu dalmatinske obale, što će, nedvojbeno, potvrditi i buduća istraživanja ovdašnjih kasnosrednjovjekovnih utvrda, trgovišta i naselja.

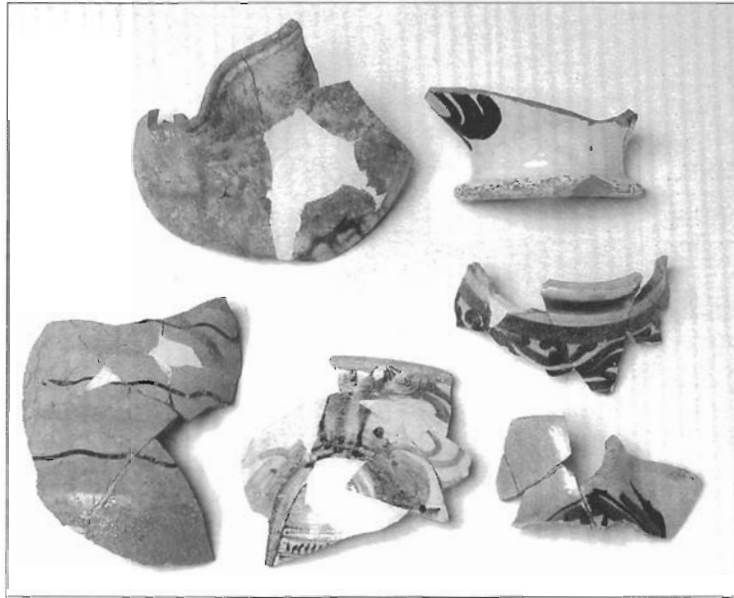
Od krhotina preko pedeset različitih majoličkih posuda, prikupljenih unutar istočne kule, samo su dvije približno rekonstruirane. Njihove stijenke načinjene od pročišćene sirovine, dobro su termički obrađene, stoga čvršće od grubih posuda domaće proizvodnje. Pored temeljnog engoba, izvana su bile ukrašene šabloniziranim likovnim prikazima, naslikanima podglazurnim bojama prije završnog pečenja kojim se postizao konačni sjaj staklastog premaza. Prevladavaju ulomci različitih bokala izduženih kruško-

Glazirana keramika- majolika

Arbajska majolika

Ulomci majoličkih posuda

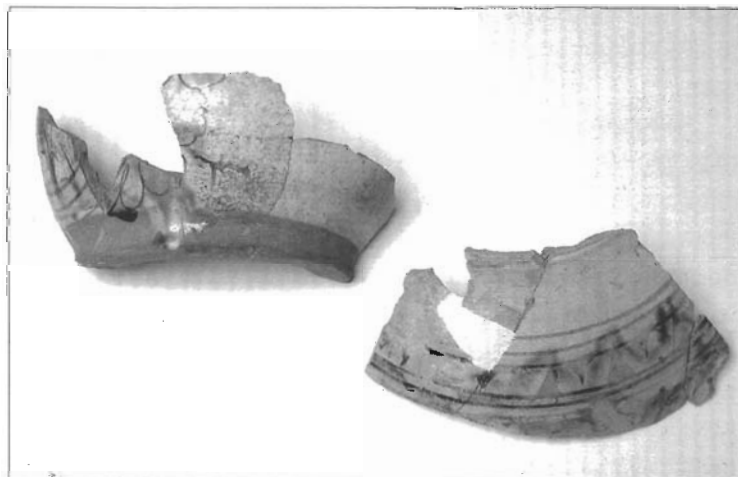

likih tijela s proširenim ravnim stopama. Odozgo su bili rastvoreni okruglim ili trilobnim obodima s izlivnicima postavljenim nasuprot vitkog drška trakastog, ovalnog ili "D" presjeka. Pronađeno je, također, više fragmenata posuda valjkastih tijela, te plićih zdjela.

Najstarije glazirane posude s Čačvine, pripadaju skupini tzv. arhajske majolike, proizvedene u manufakturama sjeverne i srednje Italije u radoblju od polovine 13. pa do sredine 15. stoljeća. Izvana, ispod izlivnika, bile su oslikane apstraktnim, a rjeđe vegetabilnim, zoomornim, heraldičkim, ili antropomornim motivima izvedenim crnim, smeđim, zelenim, a one kasnije i plavim tonovima. Oslikanu površinu omeđivale su crte narisane uz drške, pri neukrašenom, vratu i proširenom dnu bokala (S. GELICHI, 1992, 59, 73; V. DELONGA, 1992, 357-374; V. DELONGA, 1995, 63).

Ulomke majoličkih posuda, načinjenih tijekom 15 i 16. stoljeća, odlikuje sjajnija, dvaput pečena, glazura, šira paleta boja te razigranije likovne kompozicije. Temeljni premaz se spuštao do

Ulomci sgraffito posuda

proširenog dna, dok je dekoracija prekrivala veći dio njihovih vanjskih stjenki. Usporedbom s posudama pronađenim na našem, a osobito talijanskom području, porijeklo pojedinih predmeta ove skupine, moguće je povezati za onodobne apeninske radionice u Ravenni, Forliu, Imoli, Viterbu, Pesaru, Borgo San Sepolcru i Faenzi (G. GARDELLI, 1986).

Od sredine 14. do 16. stoljeća na talijansko-ligurskom području u modi je oslikavanje tehnikom *sgraffito*. Prije završnog pečenja, već obojane vanjske stjenke posuda izbrazdane su utorima koji su ispunjavani bojom, potom zaštićene prozirnim žućkastim, smeđim ili zelenkastim premazom. Nakon drugog pečenja, glazura posude je postajala sjajnija, a boje u brazdama življe i naglašenije. Na Čačvini su pronađeni ulomci dvaju različitih bokala ove vrste.

Rekonstruirani bokal, sprijeda urešen krunom, oslikanom zlatnim, modrim i crnim tonovima, primjer je mlade produkcije keramičarskih radionica koju odlikuje polikromija; širi se repertoar motiva, napušta omeđivanje oslikane površine što rezultira slobodnijim likovnim kompozicijama. Primjenom savršenije tehnologije, postignuta je odlična pročišćenost sirovine, stoga su tanke stijenke posuda načinjene gotovo bez primjesa kalcita. Temeljni vanjski i unutrašnji bijeli premaz sve više podsjeća na porculansko posude, koje će uskoro preuzeti ulogu majoličkoga. Uz prije spomenute, javlja se loptasti oblik s razvraćenim vratom profilirana

oboda, trakastim drškom na stražnjoj, a slikanim ukrasom u osi izlivne usne na prednjoj strani tijela.

Staklo

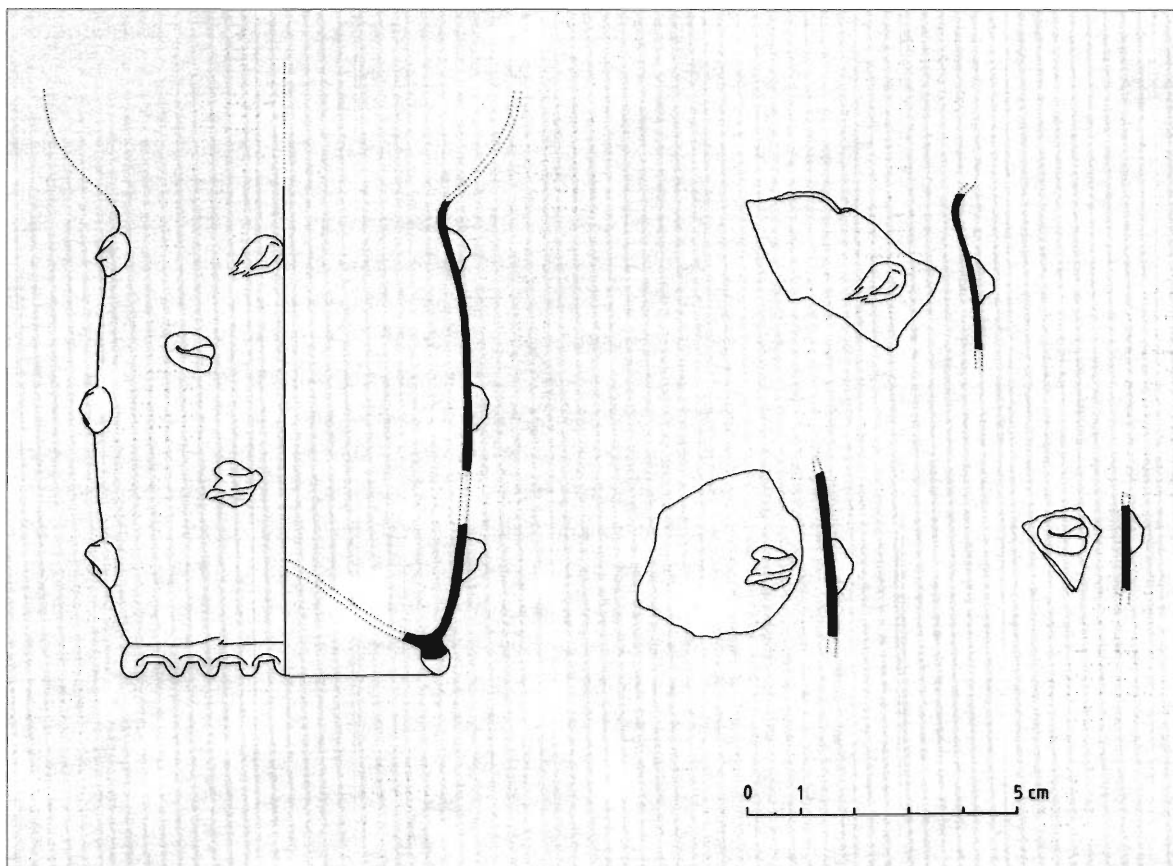
Staklarski proizvodi apeninskih manufaktura, među kojima najpoznatiji s otoka Murana, te iz radionica njemačkog područja, postaju tijekom kasnog srednjeg vijeka svojinom i kulturnom blagodatni stanovnika istočnojadranskih luka i dubljeg zaleđa. Njihova rasprostranjenost, ukazuje i na postojanje domaćih radionica ili djelatnost putujućih zanatlija. Među muranskim majstorima u 14. i 15. stoljeću, poznato je više obitelji staklara porijeklom s istočnojadranske obale (L. ČORALIĆ, 1992, 39-50).

Krhotine stakla s Čačvine ostatak su stolnog posuđa, izrađivanog i rabljenog od 14. do 16. stoljeća. U istočnoj kuli nisu pronađeni fragmenti staklenog nakita, svjetiljki-kandila, ravnih pozorskih okana, niti staklenih predmeta starijih datuma proizvodnje.

Kasnosrednjovjekovno staklo, prepoznatljivo po prozirnim stijenkama ispunjenim sitnim mjehurićima zraka, bilo je podložno irizaciji, kemijskom procesu propadanja, zamjetnom po ljuštenju glatkih stijenki, bezbojnih, žućkastih, žućkasto-smeđih, crvenkastosmeđih ili zelenkastoplavih nijansi. Čaše cilindričnih i trbušastobačvastih tijela, s više ili manje razvraćenim ljevkastim vratom, zapremine do jedne trećine njihove ukupne visine, izrađivane su puhanjem i vrtnjom žitke mase oko uzdužne osi budućeg predmeta. Njihova kupolasto uvučena dna najčešće su oslonjena na bazu ojačanu zupčastom girlandom. Ti nepravilno skošeni zubčići, načinjeni su stiskanjem vrućim kliještima uoči konačnog skrućivanja žitke staklene mase (P. KOROŠEC, 1984, 110).

Ovdje je riječ o poznatim tipovima čaša, pronađenim na više lokaliteta duž istočnojadranske obale. Primjereno karakteru zanatsko-manufakturne proizvodnje koji, nasuprot industrijskom, gotovo ne poznaje savršeno ponavljanje oblika, međusobno se razlikuju bojom, debljinom i čvrstoćom stijenki, te vrstama i rasporedom apliciranih ukrasa. Stijenke pojedinih posuda, ojačavaju okomito postavljena, plastično istaknuta rebra, te prozirne ili tamnoplave, prstenasto aplicirane tanke staklene niti različitih debljina i međusobnih razmaka. Obično teku paralelno, a ponekad se, zbog nepreciznog rada na zaobljenoj podlozi, međusobno približavaju. Debljinom je, a često i bojom, naglašenija nit na obodu čaše koja je imala i funkciju njegova ojačanja. Pronađeni su, također, fragmenti čaša glatkih neukrašenih stijenki, nezadebljanog ili tek neznatno ojačanog oboda načinjenog previjanjem.

Potkraj 14. ili početkom 15. stoljeća načinjene su čaše ukrašene plastično istaknutim bradavičastim ili pužolikim kapima, veoma slične fragmentima iz Ostrovice (V. DELONGA - T. BURIĆ, 1998), te rekonstruiranoj čaši s Bribira (V. DELONGA, 1987b, 91-94, kat. br. 296). Više primjeraka istog tipa, pronađeno je u Veličanima kod Popova polja (LJ. KOJIĆ - M. WENZEL, 1968, 139-156,

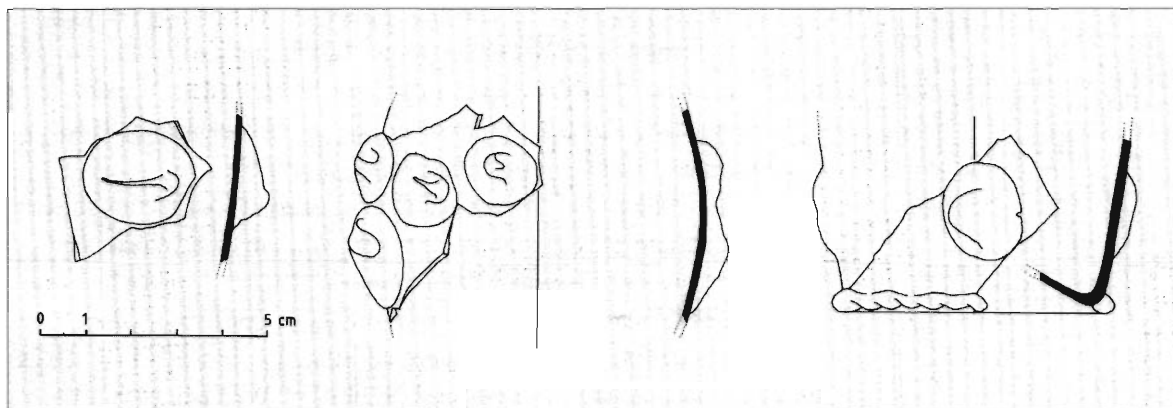
T. III, 5), Kruševcu, Stalaću (V. HAN, 1981, T. VI, 3-6), Novom Brdu (M. ČOROVIĆ-LJUBINKOVIĆ, 1965, T. I, 3), manastiru Mileševu (V. HAN, 1982, 47, sl. 1) i tvrđavi Ras (M. POPOVIĆ, 1999, kat. 343., sl. 196/3).

Čaše ukrašene bradavičastim pastilama

Nepravilno aplicirane pužolike kapi iste su boje kao i stijenske na koje prijanzaju. Pet fragmenata zelenkaste boje, ostatak su čaše s ljevkastrastim vratom promjera 8,5-9,0 cm, te kupolasto ispučćenim dnom obrubljenim zupčastom girlandom. Ostale krhotine su pripadale čaši blijedožućkaste boje.

Stijenke ukrašene bademasto spljoštenim pastilama različitih veličina, ostatak su tzv. *Krautstrunk* čaša (gotti groppolosi, cieti groppolosi), kakve su uvožene iz venecijanskih i srednjoeuro-

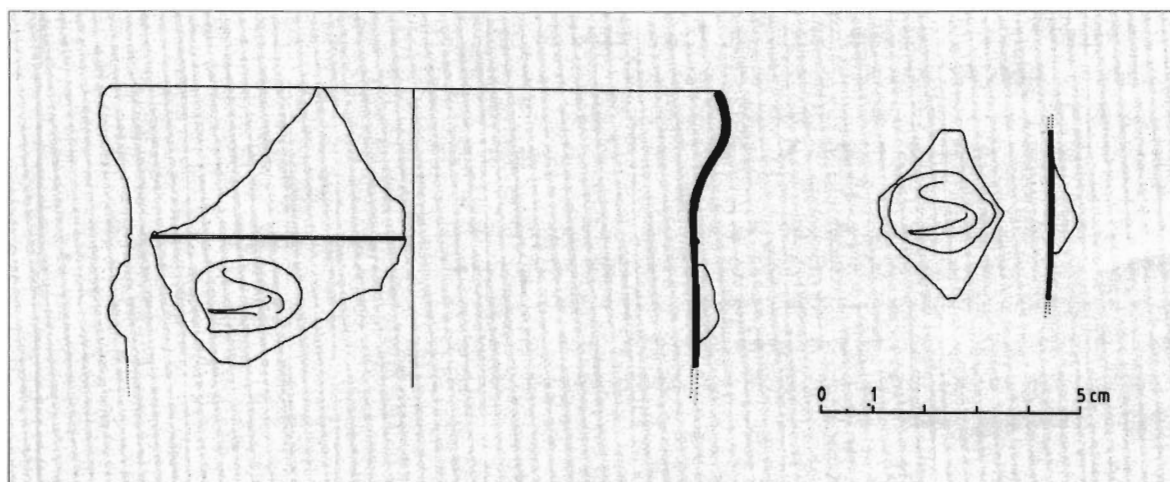
Fragmenti Krautstrunk čaša

pskih radionica od početka 15., pa do sredine 16. stoljeća. Njihova bačvasta tijela s ljevkasto rastvorenim obodom, počivala su na kupolasto izbočenim bazama optočenim zupčastom girlandom.

Prijelaze tijela u vrat manje zelenkaste Krautstrunk čaše blije-dožučkaste boje ukrašavaju prstenasto aplicirane niti, što ih razlikuje od inačica s Bribira (V. DELONGA, 1987c, T. IV, 1, 2a i b, T. V, 1), te predmeta pronađenih u Sv. Vidu kod Metkovića (Z. BULJEVIĆ, 1998. kat 51-52) Orebiću, Nevesinju (C. FISKOVIĆ, 1979, 211-219., sl. 1, 2, T XVI, XVII), Sarajevu ili Gackom (LJ. KOJIĆ - M. WENZEL, 1967, 139-156, T III, 7,8). Krhotine prozirnih zelenkastih stijenki, s krupnim, gusto raspoređenim pastilama zašiljenih vrhova, nalik su onima pronađenim u cisterni zadarskog Nadbiskupskog dvora (I. FADIĆ, 1985, 243-253, T. I, 1, 2, sl. 3).

Trećoj skupini pripadaju posude kojima su stijenke ojačane dekorativnim, okomito postavljenim rebrima, koja nikada ne prelaze u proširenje vrata prema obodu, a redovito teku ispod girlande stojna stope, te se sastaju na tjemenu konično ispupčenog dna. Međusobni razmak plastično istaknutih rebara, varira prema veličini i obliku posuda, kojih su vratovi ponekad ukrašeni prstenasto apliciranom niti.

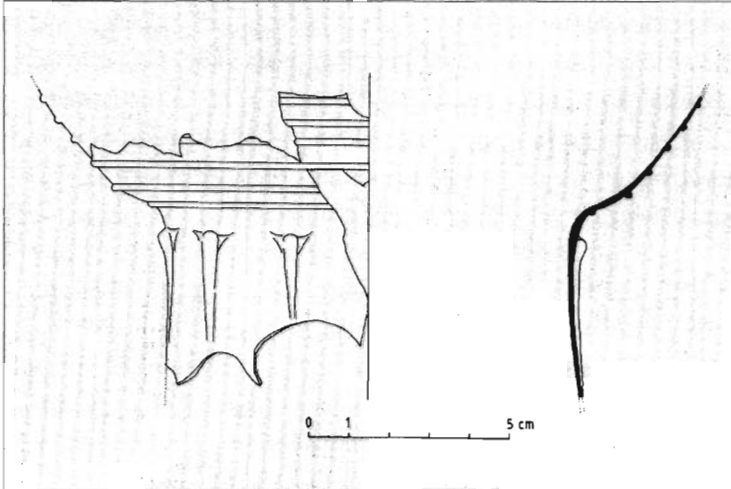
Fragmenti Krautstrunk čaša

Četiri niti kobaltno-plave boje, pasuju vrat čaše prozirne stijenke, slične onima iz Lisičića kod Konjica (P. ANĐELIĆ, 1975a, 235), Blagaja i Kraljeve Sutjeske u Bosni (P. ANĐELIĆ, 1973, 190; ISTI, 1975b, T III, 9, 10), te manastira Mileševa u Srbiji (V. HAN, 1981, T VIII, 2). Deblja i tamnija od ostalih je nit na njenom obodu. Cilindrično tijelo čaše, visoko oko 14 cm, počivalo je na dnu kojega je rub optočen nazubljenom girlandom. Promjer tijela iznosio je između 10-12 cm, oboda 10 cm, dok su okomito postavljena zadebljanja raspoređena u razmaku od 2,0 cm.

Pronađeno je još pet ulomaka, najmanje dvaju različitih predmeta te skupine, a od spomenutih se razlikuju debljinom, bojom i strukturom stijenki.

Zavisno od kuta osvjetljavanja, osam krhotina čaše koničnog tijela i razvrćena vrata, s promjerom oboda između 15 i 17 cm,

Fragmenat čaše tipa Biskup

prelijeva se u različitim zlaćanim nijansama. Izvana, njenu stijenku ojačavaju okomito pružena rebra, a vrat tamnoplave, prstenasto aplicirane niti. U arheološkoj literaturi ova se skupina naziva čašama tipa Biskup, prema nalazištu u istoimenom selu kod Konjica (P. ANĐELIĆ, 1975b, T. II, 8). Njihovi fragmenti također su registrirani na Bribiru (V. DELONGA, 1987c, T. VIII, 9, 10), Vidu kod Metkovića (Z. BULJEVIĆ, 1998, kat 1-18), lokalitetima u BiH, Šćepangradu, Starom Kaknju, Bobovcu, Blagaju kod Mostara i Kraljevoj Sutjesci (P. ANĐELIĆ, 1975b), odnosno Novom Brdu, Trgovištu-Pazarištu kod Novog Pazara, manastiru Mileševu, Trnovi kod Čačka i Rasu (M. POPOVIĆ, 1999, kat. 341, sl. 196/1) u Srbiji.

Fragmenti zelenkaste staklenke lukovičastog oblika sa širokim, blago razvraćenim vratom i ravnim, nezadebljanim obodom, čvršćih su i debljih stijenki od prije opisanih, a također ispunjeni mjehurićima zraka. Donji dio je odlomljen, stoga je teško prosuditi na kakvoj je stojnoj stopi počivala, te je li riječ o gornjem dijelu posude složenijeg oblika.

Staklene posude

* Fotografije: Zoran Alajbeg, Tonko Bartulović i Ljubomir Gudelj; crteži: Marijana Dukarić i Nada Šimundić-Bendić

Jedini sačuvan stakleni predmet iz istočne čačvinske kule je mala zelenkasta bočica-ampula glatkih stijenki, visoka 3,6 cm, promjera tijela 2,2 cm, a oboda 1,9 cm. Njezino valjkasto tijelo počiva na ravnom rubu ispupčena dna, a uskim vratom prelazi u naglašeno razvraćeni otvor. Sudeći prema zapremnini, bila je namijenjena ljekarništvu, za držanje tinte, miomirisna ili začina.

*Fort Čačvina
Results of 1992-1996
Archaeological Excavations*

The author presents a brief review of results of protective and research works at the fort of Čačvina, situated above the village of the same name, about 8.5 km north-east of the town of Trilj. Thanks to the excellent strategic position of the elevation on which the fort is built, its garrisons successfully followed up transiting of passengers and goods by the Roman caravan road, until recently the most important connection of the Middle Dalmatian coast and Cetinska Krajina with villages of the south-western Bosnia.

The mobile finds, presented in the paper, are found inside the eastern tower. By the multitude, prevail objects of the late medieval culture, fragments of local ceramics, majolica and glass vessels, as well as metal arms and tools. Besides military importance, they testify on the significant civilian character of the fort, several times mentioned in historic sources from the second half of the 14th century till its vacation in the mid 18th century.

Literatura:

- P. ANĐELIĆ, (1973), *Bobovac i Kraljeva Sutjeska*, Sarajevo, 1973.
P. ANĐELIĆ, (1975a), *Historijski spomenici Konjica i okoline I*, Konjic, 1975.
P. ANĐELIĆ, (1975b), *Un aperçu de la typologie du verre medieval en Bosnie et en Herzegovine, Srednjovekovno staklo na Balkanu (V-XV vek)*. Posebna izdanja Balkanološkog instituta SANU 3, Beograd, 1975.
M. BAJALOVIĆ HADŽI-PEŠIĆ, (1981), *Keramika u srednjovekovnoj Srbiji. Muzej grada Beograda, Monografije 8*, Beograd, 1981.
I. BOJANOVSKI, (1977), *Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj*

- provinciji Dalmaciji I. Prehistorijska i antička komunikacija Salona-Narona i njena topografija u svijetlu arheoloških i historijskih izvora. *Godišnjak Centra za balkanološka istraživanja (GCBI) 15(13)*, Sarajevo, 1977.
- M. BRKOVIĆ, (1986), Bosanski kraljevski dvor prema Zadru i Hrvojeva uloga u zadarskim događajima krajem XIV i početkom XV stoljeća, *Radovi Filozofskog fakulteta Zadar* 25(12), 1985/1986.
- J. BUERGER, (1979), The Medial Glazed Pottery, *Diocletian's Palace, Report on Joint Excavations, vol. 3*, Split, 1979.
- F. BULIĆ, (1899), Strade romane in Dalmazia, *Bullettino di storia e archaeologia Dalmata* 22, Split, 1899.
- Z. BULJEVIĆ, (1998), Stakleni inventar s lokaliteta Sveti Vid u Vidu kod Metkovića, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* (dalje: VAHD) 87-89, Split, 1998.
- L. ČORALIĆ, (1992), Djelovanje obitelji staklarskih majstora Dragan iz Dalmacije u Muranu, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji (Prijatelj zbornik II)*, 33, Split, 1992.
- M. ČOROVIĆ-LJUBINKOVIĆ, (1965), Fragments de verres médiévaux trouvés à Novo Brdo, *Journées Internationales du Verre*, Bruxelles 1965.
- A. DEANOVIĆ, (1978), Glosar naziva u upotrebi srednjovjekovnog i renesansnog vojnog graditeljstva u Hrvatskoj, *Rad JAZU, razred za likovne umjetnosti, knjiga 381/VIII*, Zagreb, 1978.
- V. DELONGA, (1987a), Nalazi hispanomaurske keramike na Bribiru, *Starohrvatska prosvjeta III/16*, Split, 1986.
- V. DELONGA, (1987b), Keramika, *Bribir u srednjem vijeku, katalog izložbe*. Split, 1987.
- V. DELONGA, (1987c), Staklo srednjovjekovnog Bribira, *Starohrvatska prosvjeta III/17*, Split, 1987.
- V. DELONGA, (1992), O arhajskoj majolici srednjovjekovnog Bribira, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 33/1992, (Prijatelj zbornik I), Split, 1992.
- V. DELONGA - T. BURIC, (1998), Ostrovica kod Bribira. *Katalog izložbe*, Split, 1998.
- M. DINIĆ, (1941), Zemlje hercega Svetog Save, *Glas Srpske kraljevske akademije* 92, Beograd, 1940.
- I. FADIĆ, (1985), Nalaz srednjovjekovne staklene čaše tipa "Krautstrunk" u Zadru, *Starohrvatska prosvjeta III/15*, Split, 1985.
- E. FERMEDŽIN, (1892), Acta Bosnae, *Mon. spect. hist. Slav. Merid.*, 22/1892, Zagreb, 1892.
- C. FISKOVIĆ, (1979), Srednjovjekovne čaše iz Orebića i Nevesinja, *VAHD* 72-73, Split, 1979.
- B. GABRIČEVIĆ, (1961), Neobjavljeni rimski natpisi iz Dalmacije, *VAHD* 53-54, Split, 1961.
- G. GARDELLI, (1986), *Ceramiche del Medioevo e del Rinascimento*. Ferrara, 1986.
- S. GELICHI, (1992), *La Ceramica u Faenza nel Trecento*. Faenza 1992.
- S. GUNJAČA, (1991), *Tri preživjela prethrvatska toponima*, Izbor iz djela, Split, 1991.
- V. HAN, (1981), Tri veka dubrovačkog staklarstva (XIV-XVI vek), *Posebna izdanja Balkanološkog instituta SANU 11*, Beograd, 1981.
- V. HAN, (1982), Nalazi srednjovjekovnog i novijeg stakla u Polimlju, *Simpozijum "Seoski dani Sretena Vukosavljevića" X*, Prijepolje, 1982.
- K. JURIŠIĆ, (1972), *Katolička crkva na biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine*, Zagreb, 1972.
- L. KATIĆ, (1957), Prilike u splitskoj okolici poslije odlaska Turaka, *Starine JAZU* 47, Zagreb, 1957.
- N. KLAIĆ, (1972), *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*. Zagreb, 1972.
- N. KLAIĆ - I. PETRICIOLI, (1976), Prošlost Zadra II, *Zadar u srednjem vijeku*. Zadar, 1976.
- V. KLAIĆ, (1901), *Krčki knezovi Frankapani*, Knj. 1, Zagreb, 1901.
- V. KLAIĆ, (1914), Prilog za povijest Poljica u 15. stoljeću, *Vjesnik Kraljevsko-hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva* 16, Zagreb, 1914.
- V. KLAIĆ, (1901), *Povijest Hrvata*, Sv. IV, Zagreb, 1973.
- Lj. KOJIĆ - M. WENZEL, (1986), Veličani-srednjovjekovna nekropola i pregled srednjovjekovnog stakla Bosne i Hercegovine, *Starinar SANU* 28, Beograd, 1968.

- Z. KORDIĆ, (1994), Nahije Imotski i Ljubuški u defteru iz 1585. godine, *Imotski zbornik 2/1994*.
- P. KOROŠEC, (1984), Nalaz srednjovjekovnog stakla iz pećine "Jama" u Predjama, *Starobrvatska prosvjeta, ser. III/14*, Split, 1984.
- R. LOPAŠIĆ, (1892), *Spomenici Tržačkih Frankopana, Starine JAZU 25*, Zagreb, 1892.
- I. LUCIĆ, (1979), *Povijesna sujedočanstva o Trogiru*, Split, 1979.
- Š. LJUBIĆ, (1868-1891), Listine o odnošajih između južnoga Slavenstva i Mletačke republike, Zagreb, 1868-1891.
- I. MAROVIĆ, (1984), Sinjska regija u prahistoriji, *Zbornik sa skupa HAD-a, Cetinska krajina od prethistorije do dolaska Turaka*, Split, 1984.
- A. MILOŠEVIĆ, (1981), Arheološki spomenici gornjeg i srednjeg toka Cetine, *Zbornik Cetinske krajine 2*, Sinj, 1981.
- A. MILOŠEVIĆ, (1998), Gradina na Tabiji, *Arheološka topografija Cetine*, Split, 1998.
- A. PANDŽIĆ, (1993), *Granice Hrvatske na zemljovidima od 12.-20. stoljeća*, Zagreb, 1993.
- S. PETRICIOLI, (1966), Nekoliko primjeraka majolike iz Zadra s figuralnim motivima, *Peristil 8-9*, 1965-1966.
- S. PETRICIOLI, (1971), Majolika iz Zadra, Narodni muzej Zadar, katalog izložbe gotičko-renesansne keramike, Zadar, 1971.
- S. PETRICIOLI, (1973), Majolika iz Zadra, *Narodni muzej Zadar-Muzej primenjene umetnosti Beograd, Katalog izložbe gotičke i renesansne keramike*, Beograd, 1973.
- S. PETRICIOLI, (1984), Hispano-maurska majolika iz Zadra, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 24/1984*. Split, 1984.
- M. POPOVIĆ, (1999), Tvrdava Ras, *Arheološki institut-posebna izdanja, Monografije 34*, Beograd, 1999.
- F. RAČKI, (1882), Prilozi za geografsko-statistički opis bosanskog pašaluka, *Starine JAZU 14*, Zagreb, 1882.
- T. RAUKAR, (1984), Komunalna društva u Dalmaciji u Anžuvinskom razdoblju, *Radovi sa znanstvenog skupa "Dalmacija u vrijeme Anžuvinske vlasti" održanog 1980. godine. Prilog Radovima FF u Zadru, 23/1983-84.*, Zadar, 1984.
- V. RISONDO, (1954), *Pomorski Split druge polovice XIV. stoljeća*. Notarske imbrevijature, izdanje Muzeja grada Splita, Split, 1954.
- T. SMIČIKLAS, (1916), *Codex diplomaticus XIV (1367-1373)*, Zagreb, 1916.
- A. J. SOLDI, (1995a), Čačvina, *Radovi zavoda za povijesne znanosti HAZU Zadar 37*, Zadar, 1995.
- A. J. SOLDI, (1995b), *Sinjska krajina u XVII i XVIII stoljeću*, knjiga I, Sinj 1995.
- A. J. SOLDI, (1997), *Sinjska krajina u XVII i XVIII stoljeću*, knjiga II, Sinj 1997.
- G. STANOJEVIĆ, (1962), *Dalmacija u doba morejskog rata (1684-1699)*, Beograd, 1962.
- J. STIPIŠIĆ - M. ŠAMŠALOVIĆ, (1964), Isprave u arhivu JAZU 1018-1526, Regesta, *Zbornik Historijskog instituta JAZU, sv. 2-5*, Zagreb, 1959-1964.
- H. ŠABANOVIĆ, (1959), *Bosanski pašaluk*, Naučno društvo NR BiH, Djela knj. 14, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka knj. 10, Sarajevo, 1959.
- F. ŠIŠIĆ, (1905), Iz arkiva u Željeznom, *Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalamtinskog zemaljskog arkiva 7*, Zagreb, 1905.
- G. ŠKRIVANIĆ, (1955), Prilozi za proučavanje vatrenog oružja, *Vesnik Vojnog muzeja JNA 2*, Beograd, 1955.
- G. ŠKRIVANIĆ, (1957), Oružje u srednjovjekovnoj Srbiji, Bosni i Dubroviku, *Posebna izdanja SANU, CCXCIII, Odeljenje društvenih nauka, knjiga 24*, Beograd, 1957.
- Đ. ŠURMIN, (1898), *Hrvatski spomenici I (1100-1499)*, Zagreb, 1898.
- D. VRSALOVIĆ, (1963), Kasnosrednjovjekovne ostruge u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, *Starobrvatska prosvjeta III/ 8-9*, Split, 1963.
- B. ZELIĆ-BUĆAN, (1967), Index statuum animarum, dok. br. 33, Popis stanovništva splitske nadbiskupije

1725, *Izdanja Historijskog arhiva u Splitu* 6/1967.

H. ZGLAV-MARTINAC, (1999), *Ulomak do ulomka...*, katalog izložbe, Muzej grada Splita, Split, 1999.

S. ZLATOVIĆ, (1897), Topografske crte o starohrvatskim županijama u Dalmaciji i starim gradovima na kopnu od Velebita do Neretve, *Starohrvatska prosvjeta III/1897*.

P. ŽIVKOVIĆ, (1986), Utjecaj ekonomsko-socijalnih prilika iz Dubrovnika i ostalih primorskih gradova na kulturne promjene u Bosni, *Radovi FF u Zadru* 25(12), Zadar, 1985/1986.